

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş: 02.12.2024 Accepted/Kabul: 13.01.2025

DOI: 10.30794/pausbed.1594537

Research Article/Araştırma Makalesi

Ateş, A., Duymuş Florioti, H. H. (2025). "Eski Mezopotamya'da Ölüm ve Öteki Dünya Sembolü Olarak Akbaba", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 67, ss. 23-34.

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA ÖLÜM VE ÖTEKİ DÜNYA SEMBOLÜ OLARAK AKBABA*

Aysel ATEŞ**, H. Hande DUYMUŞ FLORIOTI***

Öz

Tarihin farklı dönemlerinde yaşamış çeşitli topluluklarda ve kültürlerde akbaba hem yırtıcı hem de kutsal olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden insan düşüncesinde ve dini inancında olumsuz anlamlar taşıyan bu yırtıcı kuş ile ilgili erken buluntular tarih öncesi döneme kadar uzanmaktadır. Özellikle Eski Yakın Doğu coğrafyasının farklı yerlerinde yürütülen arkeolojik kazılar neticesinde ele geçen tüy, kemik, kanat, pençe gibi veriler akbabanın simgesel açıdan dini ritüellerde kullanıldığına işaret etmektedir. Hatta bazı yerlerde ortaya çıkarılan tasvirli eserler akbabaların ölüm ve öteki dünyayla bağlantılı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda karakteristik açıdan evcil ve yabancı hayvan ölüleriyle beslenen akbabanın doğal arındırıcı olduğu, ölüm ve yeniden doğuşu simgelediğine inanılmıştır. Mezopotamya'nın Prehistorik Devirlerinde ortaya çıkan bu sembolik düşüncenin tarihi dönemlerde de devam ettiği tasvirli sanat eserlerinden anlaşılmaktadır. Hatta akbabanın doğal rolüyle bağlantılı olarak savaş sahnelerinde ölü düşman askerleriyle beslendiği betimler bulunmaktadır. Nitekim leş yiyici bir tür olan akbabanın Eski Mezopotamya'nın tarih öncesi dönemlerinden itibaren ölüm, öteki dünya, yeniden doğuş ve savaşın betimlendiği sahnelerde doğrudan yer aldığı görülmektedir. Öyle ki bu kuş türünün günümüzde bazı modern toplumların ölüm ritüellerinde de aktif olduğu gözlemlenmektedir.

Anahtar kelimeler: *Eski Mezopotamya, Öteki Dünya, Akbaba, Sembol.*

THE VULTURE AS A SYMBOL OF DEATH AND THE AFTERLIFE IN ANCIENT MESOPOTAMIA

Abstract

In various communities and cultures that lived in different periods of history, the vulture was considered both predatory and sacred. Therefore, early finds related to this bird of prey, which has negative meanings in human thought and religious beliefs, date back to the prehistoric period. Especially the feathers, bones, wings, claws, etc. found as a result of archaeological excavations in different parts of the Ancient Near East indicate that the vulture was symbolically used in religious rituals. In fact, the depicted artefacts unearthed in some places show that vultures are connected with death and the afterlife. In this context, the vulture, which characteristically feeds on domestic and wild animal corpses, was believed to be a natural purifier, symbolising death and rebirth. It is understood from the depicted works of art that this symbolic idea, which emerged in the Prehistoric Periods of Mesopotamia, continued in historical periods. There are even depictions of the vulture feeding on dead enemy soldiers in battle scenes in connection with its natural role. As a matter of fact, the vulture, a scavenging species, has been directly involved in scenes depicting death, the afterlife, rebirth and war since the prehistoric periods of Ancient Mesopotamia. In fact, it is observed that this bird species is also active in the death rituals of some modern societies.

Keywords: *Ancient Mesopotamia, The Afterlife, Vulture, Symbol.*

*Bu çalışma Eski Mezopotamya Tasvir ve Mühür Sanatında Hayvan Sembolizmi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2024 isimli doktora tezinden üretilmiştir.

**Dr.,Bağımsız Araştırmacı.

e-posta: aysell_ates_09@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-6301-8345>)

***Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, DENİZLİ.

e-posta: hhduymus@pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-0521-0667>)

1. GİRİŞ

Latince’de *vultur* olarak isimlendirilen akbaba, leş yiyen yırtıcı bir kuş türüne verilen isimdir. Hasta, yaralı, ölmekte olan veya ölü hayvanlarla beslenen akbabanın nadiren canlı hayvanları avladığı bilinmektedir. Akbaba, çoğu bakteriyi öldürecek kadar güçlü asidik mide suyu sayesinde, çevrede hastalığa neden olan her türlü organizma ve maddenin bulaşmasını engellemektedir. Doğal arındırıcı olarak görülen bu kuş türü¹ çoğu Eski Çağ toplumu tarafından kutsal sayılmıştır. Zira Eski Çağ toplumlarının mitlerinde, inanç dünyasında ve ölü gömme geleneklerinde önemli rol üstlenmiş olan akbaba, karakteristik özelliğinden dolayı ölüm ve yeniden doğumla da özdeşleştirilmiştir (Andreoni, 2016: 5). Yine Akbaba Mezopotamya toplumlarının çivi yazılı belgelerinde Sumerce “NU.UM.MA.MUŞEN”, Akadca “zībû” şeklinde geçmektedir (Cad Z, 1998: 106; Black et al., 2000: 447). Mezopotamya’nın tasvir ve mühür sanatında olduğu gibi çivi yazılı belgelerde de akbabanın ölümle bağlantılı metaforik aktarımlarda geçtiği görülmektedir. Örneğin Sumerliler’in ünlü efsanesi olan Gılgamış Destanı’nın V. tabletinde Sedir Ormanı’nın bekçisi Humbaba, Gılgamış’ı cesedini akbabalara yedirmekle tehdit etmektedir (Bottero, 2020: 114). Nitekim bu destanda vahşi doğanın korkutucu yönünün akbabayla temsil edildiği anlaşılmaktadır.

Eski Çağlardan itibaren akbaba gibi yırtıcı kuş türleri, insanların dikkatini çekmiş olup deri, kanat, pençe ve tüyleri dini ritüellerde kullanılmagelmıştır. Söz konusu kuş türlerinin tarih öncesi dönemden beri ritüel, imge ve mitlerde özel bir anlamının olduğu düşünülmektedir. Özellikle Orta Paleolitik’ten Neolitik Dönem’e kadar olan zaman aralığında Eski Yakın Doğu’nun çeşitli yerlerinde akbaba ve diğer yırtıcı kuşların birtakım metaforik yönleriyle karşılaşılmaktadır. Nitekim Lübnan’daki Beyrut’un 10 km kuzeydoğusunda yer alan Ksar’Akil Kaya Barınağı’nda yürütülen arkeolojik çalışmalar neticesinde Orta Paleolitik’ten Son Buzul Dönem’e kadar çeşitli kuşlara ait kemik kalıntılarına ulaşılmıştır. Ayrıca adı geçen alanda Kara akbaba ve Kızıl akbabanın kanat ve bacak kemiklerinin varlığı da tespit edilmiştir (Kersten, 1991: 99-116).

Öte yandan Ürdün’ün doğusundaki Azrak Havzası’nın güneybatısında bulunan bir başka Son Buzul Dönem yerleşimi olan Wadi Jilat 22’de çoğunluğunu akbaba ve kartal kemiklerinin oluşturduğu hayvan kemiklerine ulaşılmıştır. Burada ele geçen kemik kalıntıları bunların insanların süslenme veya sembolik kullanımına yönelik olduğunu akla getirmektedir. Dikkat çeken bir başka husus ise buradaki kaplumbağa kalıntıları ile yırtıcı kuşların yakalanması arasındaki bağlantıdır. Şöyle ki, Wadi Jilat 22 sakinlerinin, akbaba ve kartal tüylerini elde etmek için kaplumbağaları yem olarak kullanıp adı geçen yırtıcı kuşları avladıkları anlaşılmaktadır (Martin et al., 2013: 649-665). Nitekim akbaba ve kartalların beslenme alışkanlığında kaplumbağaların yer aldığı gözlemlenmektedir. Bu durum tarih öncesi toplumların doğayı ve içerisinde yaşayan canlıları yakından gözlemlediklerini göstermektedir.

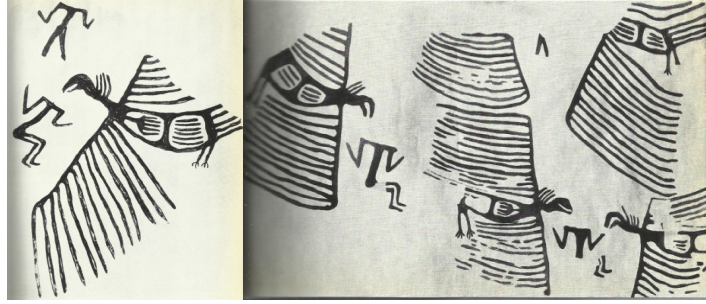
Yukarıdaki bilgilerin yanı sıra akbaba kalıntılarının ortaya çıkarıldığı bir başka tarih öncesi yerleşim alanı ise İsrail’deki Hayonim Mağara’sıdır. Adı geçen alanda Natufian Dönemi’ne² ait olduğu anlaşılan akbaba bacağına ait kemik bulgularına ulaşılmıştır (McMahon, 2016: 178).

Ayrıca Neolitik Dönem’den itibaren Eski Yakın Doğu’nun bazı bölgelerinde ölenlerin kemiklerinin etlerinden ayrılması yani yenmesi için akbabalara bırakıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda erken dönemlerden itibaren yerleşim yerlerinin yanı sıra dini alanlarda da ölümü sembolize eden akbaba tasvir ve kalıntılarıyla karşılaşılmaktadır (Melleart, 1967: 166, 169, 183). Neolitik Dönem’e dair önemli arkeolojik verilerin ele geçtiği Çatalhöyük’teki duvar resimlerinde akbaba betimlerine rastlanmıştır. Buradan hareketle Çatalhöyük’ün MÖ 6200 yıllarına tarihlendirilen VII. ve VIII. tabakalardaki üç tapınakta başsız insan cesetlerine saldıran akbaba tasvirleri yer almaktadır. Bu betimler bölge sakinlerinin cenaze merasimlerinde yırtıcı kuşların yer aldığını göstermektedir. Söz konusu yerleşimdeki akbaba tasvirlerinin ölü atayla ilgili ayinlerde, cesetleri etlerinden arındırma görevini yerine getirdikleri ve cesetlerin bu işlemde sonra gömüldüğünü akla getirmektedir. (**Resim 1**). Ayrıca olağandışı

1 Leşçil bir kuş olan akbabanın (*Gyps*) 23 farklı türü bulunmaktadır. Bunların Avrasya ve Afrika bölgelerinde yayılış gösteren 16’sı Atmacagiller (*Accipitridae*) familyası içerisinde yer alırken, geriye kalan 7 tür ise tamamı Amerika kıtasında yayılış gösteren Yeni Dünya Akbabaları (*Cathartidae*) familyasını oluşturmaktadır. Bu türler içerisinde Kızıl akbaba (*Gyps fulvus*), Sakallı akbaba (*Gyps barbatus*), Mısır akbabası (*Neophron percnopterus*), Sarkık yüzlü akbaba (*Torgos tracheliotus*) ve Kara akbaba (*Aegypius monachus*) şeklindeki beş türün tarihsel olarak dünya üzerinde geniş yayılıma sahip olduğu gözlemlenmiştir. Fakat bu beş tür içerisinde Kızıl akbaba, Sakallı akbaba ve Mısır akbabası’nın Mezopotamya ve çevresinde bilindiği, ancak bunların gündelik hayatta sık karşılaşılan türler olmadığı kaydedilmiştir. Söz konusu bu üç türün genellikle dağların yüksek kesimleri ile kurak ve çöl bölgelerinde yaşadıkları, ovalık alanlara nadiren indikleri belirtilmiştir. (Ogada et al., 2011: 2; Schroer, 2008: 1; Arnott, 2007: 91-92; Van Buren, 1939: 8-9).

2 Eski Yakın Doğu’da Paleolitik’ten Neolitik Döneme geçiş süreci olarak adlandırılan Epipaleolitik Döneme ait olan kültürdür. Söz konusu kültür MÖ 12.000-10.000 yıllarına tarihlendirilen Natufian’dan gelmektedir.

boyutlarda tasvir edilmiş kuşlar arasında başsız insan figürlerinin de küçük oldukları görülmektedir. Netice itibarıyla Çatalhöyük duvarlarında resmedilen bu kuş türünün Kızıl akbaba olduğu düşünülmektedir (Mellaart, 1967: 166-168). Öte yandan bazı akbaba figürlerinin insan bacakları ile betimlenmiş olması, bunların akbaba kılığına girmiş insan figürleri olabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla duvar betimlerindeki akbabaların öteki dünyaya geçişte aracılık görevi üstlendiğini söylemek mümkündür (Litcher, 2018: 20; Ippoliti Strika, 1983: 8). Tüm bunlardan hareketle Çatalhöyük'teki yaşam ve ölüm olgusunun duvar resimlerindeki akbaba betimleriyle sembolize edildiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan ölüm, yeniden doğuş demektir. Zira bu açıdan bakıldığında akbaba yeniden doğuşu da simgelemektedir.

Resim 1: Çatalhöyük tapınağındaki akbaba ve başsız insan tasvirleri (Mellaart, 1967: 92, 94).

Genel itibarıyla Çatalhöyük'teki akbaba sahneleri, ölüm ve yeniden doğuşun ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlı olduğunu sembolize etmekte ve bu kavram simgesel olarak birçok şekilde ifade edilmektedir. Buna bağlı olarak başsız insan tasvirlerinin ise bacak ve kolları görülmektedir. Ayrıca tasvirdeki akbabaların siyah değil, yaşamın rengi olan kırmızıyla betimlenmesi dikkat çekmektedir. Aynı zamanda VII. tabakadaki tapınak 21 alanında akbaba freskinin altında bir insan kafatasının yanı sıra yaşam gücünün simgesi olan büyük bir boğa başı yer almaktadır. Zira burada yeniden diriliş olgusunun ölümü takip ettiği düşünülmektedir. Diğer bir deyişle ölüm anını simgeleyen akbaba Ana Tanrıça rolünde ölünün ruhunu almakta, freskteki kafatasıyla yan yana bulunan boğa başı ise yeniden canlanmayı simgelemektedir (Mellaart, 1967: 183; Gimbutas, 1989: 187). Bununla birlikte Çatalhöyük'te 2022 yılı kazı çalışmaları esnasında bir evde yedi bireyin olduğu tespit edilen çoklu bir mezar ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu mezarın en üstünde bir kapatma ritüeli olarak akbaba bacakları ortaya çıkarılmıştır³. Nitekim bu mezar buluntusu akbabanın Çatalhöyük'teki ölüm ve öteki dünyayla olan somut bağlantısının kanıtını oluşturmaktadır.

2. ESKİ MEZOPOTAMYA'NIN ARKEOLOJİK VERİLERİ VE TASVİRLİ ESERLERİNDE AKBABA SEMBOLÜ

Eski Mezopotamya'da tarih öncesi dönem tasvirli sanat eserlerinin yanı sıra yapılan kazılarda akbaba ve diğer yırtıcı kuşlara ait kanat, tüy, kemik gibi buluntular ortaya çıkarılmıştır. Ele geçen akbaba kalıntıları incelendiğinde ölüm ve yeniden doğuş ile ilişkili verilere ulaşılmaktadır (Hodder, 2009: 109-111). Buradan hareketle Irak'ın kuzeyindeki Zavi Çemi Şanidar açık hava yerleşiminde Son Buzul Dönem'e tarihlendirilen tabakada toplam on yedi yırtıcı kuş türüne ait kemik ve kanatlar ortaya çıkarılmıştır. Bunlar içerisinde özellikle Sakallı akbaba ve Kızıl akbaba türlerine ait ele geçen kalıntılar önem arz etmektedir. Kuşlarla bağlantılı bu kalıntılar kült işlevi gördüğü düşünülen taş bir yapının yanında bulunmuştur. Yapılan incelemeler neticesinde kuşların kanadının bedeninden dikkatlice kesildiği ve keçi kafataslarıyla birlikte gömüldüğü tespit edilmiştir. Bu durum yırtıcı kuş kanatlarının ölümle bağlantılı ritüellerde kullanılan kostümlerin yapımında veya dekorasyonunda tercih edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Böylelikle ölümlere öteki dünyaya yolculuğunda eşlik etmek ve nihayetinde yeniden doğumu sağlamak amaçlanmıştır (Collins, 2014: 143). Bunun yanı sıra Son Buzul Dönem'in sonlarına ait Irak'ın Doğu Cezire Bölgesi yerleşimlerinden Nemrik 9'daki çalışmalarda da bir dizi taş heykelcik ve havaneli bulunmuş olup bunların birçoğunun tepesinde akbaba ve kartal gibi yırtıcı kuşların baş figürleri yer almaktadır (Karol Kozlowski, 1989: 25-31).

Ayrıca Yukarı Fırat ve Dicle Havzası Neolitik Dönem yerleşimlerinde yürütülen arkeolojik çalışmalar sonucunda akbaba tasvirli buluntular ile bol miktarda kemik kalıntıları gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu da adı geçen dönemde yaşamış olan insanların zihin dünyasında akbabaların sembolik açıdan önemli yerinin olduğunu göstermektedir. MÖ 10 bin yılına kadar uzanan Göbekli Tepe'deki, D Tapınağı'nda bulunan 43 numaralı dikilitaşın batı yüzünde

³ <https://arkeofili.com/catalhoyukte-akbaba-penceli-mezarda-trepanasyon-ornegi/>. (31.12.2023)

üç akbaba kabartması bulunmaktadır (**Resim 2a**). Bunlardan sol tarafta bulunan akbabanın ayakta ve açık kanatlarının insan koluna benzeyecek şekilde resmedildiği görülmektedir. Dizleri bükülü ve tuhaf görünümüne sahip olan bu varlığın akbaba kılığına girmiş bir şaman⁴ veya antropomorfik görünüme sahip bir kuş olabileceği öne sürülmektedir. Bu yönüyle Göbekli Tepe'deki kuşa ait motiflerin Çatalhöyük tapınak duvarlarında tasvir edilen akbabalarla benzerlik taşıdığını belirtmek mümkündür. Yine bu akbaba kabartması incelendiğinde sağ kanadının hemen üzerinde yuvarlak, top benzeri bir daire formunun olduğu görülmektedir. Zira insan başının temsili olarak yorumlanan bu dairenin ise ruhları yansıttığı ileri sürülmektedir⁵. Bir başka görüşe göre ise, 43 numaralı dikilitaşta heybetli ve gösterişli şekilde resmedilen kuşun kanadının üstünde tuttuğu dairesel şekil bir erkek başını temsil etmektedir. Buna göre kanatlarını açmış, boynunda sıra sıra dizilmiş gerdanlığı bulunan bu kuş figürü, bundan yaklaşık 7500 yıl sonra çivi yazısıyla kaydedilmiş olan Sumer mitolojisindeki KUR mitlerinden "Tanrıça İNANNA'nın Ölüler Diyarına İnişi" adlı mitosta yer alan tanrıçanın zoomorfik görünümünü yansıtmaktadır⁶.

Resim 2: a) Göbeklitepe D Tapınağı'nda bulunan 43 numaralı dikilitaş (Schmidt, 2010: 244-248), **b)** Göbekli Tepe II. Tabaka'da ortaya çıkarılan akbaba heykelciği (Peters ve Schmidt, 2004: 203).

Yukarıdaki bilgilere ek olarak Göbekli Tepe'de akbabalara ait kuş kemikleri ile taştan oyulmuş akbaba figürin başı da ortaya çıkarılmıştır (Peters ve Schmidt, 2004: 214). (**Resim 2b**). Ayrıca Karahan Tepe'de 2023 yılı kazı çalışmalarında ölü bir insanı çağrıştıran oturur vaziyetteki heykel ile aynı alanda duvara yerleştirilmiş bir akbaba figürünü ele geçmiştir. Tarih öncesi dönem sanatının gerçekçi yüz ifadesini taşıyan bu heykel, bir sekinin içerisinde zemine sabit şekilde bulunmuştur⁷ (**Resim 3**). Nitekim cansız bir insanın temsili olarak yorumlanan heykelin yanı başına akbaba figürünün yerleştirilmesi, bu kuşun doğal rolünü yani ölüm ve öte dünya ile ilişkisini açık bir şekilde ortaya koyması bakımından önemlidir. Bunlara ek olarak Karahan Tepe'de 2024 yılı kazı çalışmalarında içerisinde akbabaların da olduğu çeşitli hayvan kemikleri ortaya çıkarılmıştır⁸. Buradan hareketle akbabaların, Neolitik Dönem ritüellerinde ölü ruhunun göçünü simgelediği düşünülmektedir (Lewis vd., 2018: 512).

4 Şaman öteki dünyayla, ruhlarla ilişki kurma ve hastaları iyileştirme gücü taşıdığına inanılan kişi olarak tanımlanmaktadır. Şamanizm ise doğayla bir bütün olarak yaşayan ilkel toplumların ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiş bir ritüeller bütünü, ilkel bir esime tekniği olarak ifade edilmektedir. Buna göre Şamanizm, farklı coğrafi ve kültürel ortamlarda özerklik ve değişkenlik gösteren sosyal bir fenomendir. Tarihsel ve antropolojik olarak tek tanrılı dinlerin öncesine tekabül eden, ruhlarla iletişimin ana unsurunu oluşturduğu bir inaniş ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz (Eliade, 1999: 21-24; Bayat, 2006: 143-146).

5 Neolitik Dönem inancında insanın başı ruhun merkezi olarak kabul edilmiş, dolayısıyla ruh bedenden ayrıldığı için cesetler başsız olarak tasvir edilmiştir. Bölgedeki tarih öncesi dönem tasvirlerinde insan ruhlarını temsil ettiğine inanılan insan başını simgeleyen benzer dairesel formlar görülmektedir. Bu nedenle insanlar öldükten sonra ruhun taşıyıcısı olan kafataslarının gömüldüğü anlaşılmaktadır (Collins, 2014: 140-141; Caletti, 2020: 101).

6 Zira ölüm olgusunun işlendiği bu dikilitaş üzerinde Sumer mitolojisi üç bölüm halinde ele alınmıştır. "Baş" ve "gövde" olmak üzere iki ana kısımdan oluşan T formundaki dikilitaşın baş olarak isimlendirilen bölümü kozmik gökyüzü ve yeryüzünü temsil ederken, gövde denilen bölümü ise yeraltına yani Ölüler Diyarına karşılık gelmektedir. Dikilitaşın beden kısmında yer alan üçüncü bölüm yani yeraltı dünyası da akrep sembolü ile başlamaktadır. Söz konusu canlı bünyesinde hem zehri hem de panzehri bulundurmasından dolayı Eski Çağ Mezopotamya sembolizminde ölüm ve ölümden sonraki yaşamla özleştirilmektedir (Kılıç ve Eser, 2019: 256-257, 367-371).

7 <https://arkeofili.com/gobeklitepe-ve-karahantepede-gercek-boyutlu-heykeller-bulundu/>. (30.09.2023)

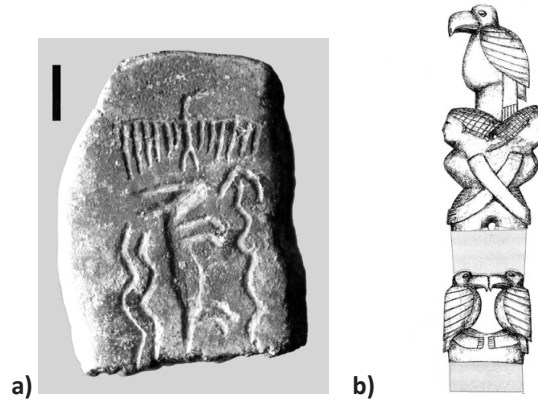
8 <https://arkeofili.com/karahantepede-rituellere-dair-yeni-bulgular-ortaya-cikarildi/> (05.11.2024)

Resim 3: Karahan Tepe 2023 yılı kazı çalışmalarında ele geçen akbaba heykeli (<https://arkeofili.com/gobeklitepe-ve-karahantepede-gercek-boyutlu-heykeller-bulundu/> (30.09.2023)).

Diğer yandan Fırat Nehri Vadisi'ndeki Jerf el-Ahmar yerleşiminde ele geçen iki stel üzerinde şematik akbaba başları resmedilmiş olup, aynı bölgede ortaya çıkarılan mil taşı desteği üzerinde de akbaba gravürlerine rastlanmıştır (McMahon, 2016: 179) (**Resim 4a**). Söz konusu yerleşimdeki kazılarda ortaya çıkarılan çok sayıda kuş kemiği kalıntısı üzerinde yapılan analizler sonucu en yaygın türün akbaba olduğu tespit edilmiştir (Gourichon, 2002: 138-154). Bunun yanı sıra Kuzey Suriye/Mureybet ve Şanlıurfa/Gürcütepe gibi dönemin öne çıkan yerleşimlerinde yırtıcı kuş türlerine ait deri, kanat, pençe ve tüy kalıntılarına ulaşılmıştır (Peters ve Schmidt, 2004: 214); McMahon, 2016: 179). Nitekim içerisinde akbabaların da bulunduğu bu yırtıcı kuş türlerinin deri, kanat, pençe veya tüyleri için avlandığı düşünülmektedir. Dolayısıyla bunların ritüellerde kullanılmış olabileceği ya da grup üyeliğini yansıtan totemik semboller olduğu tahmin edilmektedir.

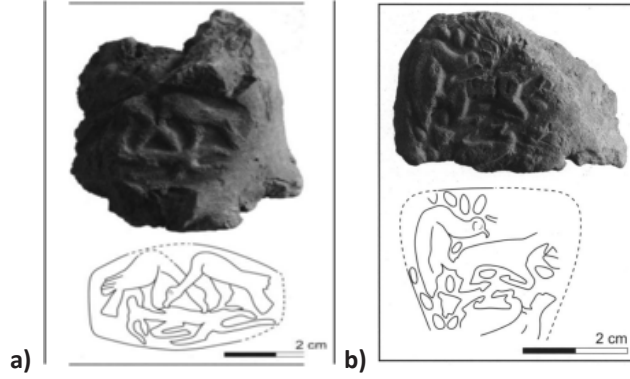

Resim 4: a) Jerf el-Ahmar'da ortaya çıkarılan akbaba tasvirli taş parçası (Gourichon, 2002: 16), b) Nevali Çori'de bulunan totem direğinin çizimi (Schmidt, 2004: 248).

Bir başka Neolitik Dönem yerleşimi olan Şanlıurfa/Nevali Çori'deki kült yapısı kalıntıları arasında akbaba tasvirli nesnelere ortaya çıkarılmıştır. Burada yapılan kazı çalışmaları neticesinde üzerinde iki insan başı ve akbabaların birlikte tasvir edildiği figürlü bir totem direği bulunmuştur (**Resim 4b**). Kült yapı duvarlarının inşasında dolgu malzemesi olarak kullanıldığı düşünülen bu totem direği, yaklaşık MÖ 8500 yıllarına tarihlendirilmektedir. Ayrıca burada ele geçen buluntular içerisinde yontulmuş bir akbaba heykeli de yer almaktadır (Schmidt, 2010: 218); Collins, 2014: 140). Bununla birlikte Neolitik Dönem'in sonlarına tarihlendirilen Kahramanmaraş/Domuztepe Höyüğünde ölüm çukuru olarak adlandırılan alanda bulunan bir çömlek parçası üzerinde iki adet başsız insan bedeni ve akbaba olduğu düşünülen yırtıcı kuş tasvirlerine rastlanmıştır (McMahon, 2016: 172). Buna göre akbabanın Neolitik Dönem toplumlarının ölü ritüellerinde de özel bir yerinin olduğunu söylemek mümkündür.

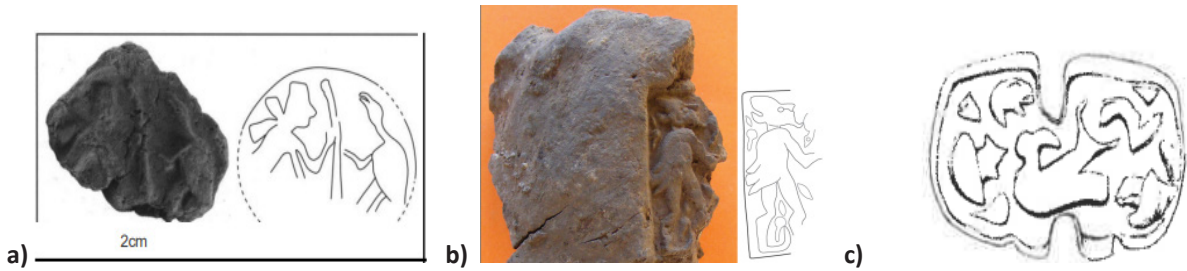
Daha sonraki dönemlere ait çeşitli yerleşimlerde yürütülen arkeolojik çalışmalar neticesinde de akbaba motifli eserler ortaya çıkarılmıştır. Nitekim Kuzeydoğu Suriye bölgesindeki Tel Brak yerleşiminde 2007-2008 yıllarında yapılan kazı çalışmalarında Kalkolitik Dönem'in sonlarına (yaklaşık MÖ 3900-3600) tarihlendirilen çok sayıda mühür ve mühür baskılı buluntulara ulaşılmıştır. Adı geçen nesnelere çoğunluğu, kentin kuzey sınırında yer alan Tel Majnuna'daki yığınlar içerisinde bulunmuştur. Buradaki bazı mühür ve mühür baskıları üzerindeki akbaba motifli betimlerin iki farklı tema halinde tasvir edildikleri tespit edilmiştir. Bu temaların ilkinde profilden verilmiş iki akbaba gagaları birbirine çaprazlanmış şekilde betimlenmiştir. Söz konusu akbabaların bir hayvan leşiyle beslendikleri görülmektedir. (**Resim 5a**). İkinci temada ise ölü hayvan üzerinde durur pozisyonda bir akbaba

profilden resmedilmiştir (**Resim 5b**). Nitekim her iki sahnenin ortak yönünü oluşturan hayvanlar, genellikle ölü oldukları anlaşılacak şekilde yani ters dönmüş vaziyette betimlenmişlerdir. Öte yandan akbabaların tek ve gruplar halinde çeşitli hayvanlarla veya kompozit varlıklarla bir arada tasvir edildiği sahneler de bulunmaktadır. Keçileri avlamak için takip eden sıralı aslanlar arasında iki akbaba betiminin de yer aldığı mühür baskısı buna güzel bir örnektir. Ayrıca bu yırtıcı kuşa ait betimlerin diğer kuş türleriyle karışmamasını sağlayan ayırt edici dış hatlarının olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten de tasvirlerdeki akbabaların boyun ve kuyruklarının belirgin yapısal kıvrımları, deforme olmuş mühürlerde bile tanınmasını kolaylaştırmaktadır (McMahon, 2016: 172). Nitekim akbaba tasvirlerinde anatomik yapıya ait ince detaylar, özellikle de boyun ve kanatların duruşu, dönemin sanatçılarının leşle beslenen bu yırtıcı kuş türünü oldukça yakından gözlemlediklerini göstermektedir.

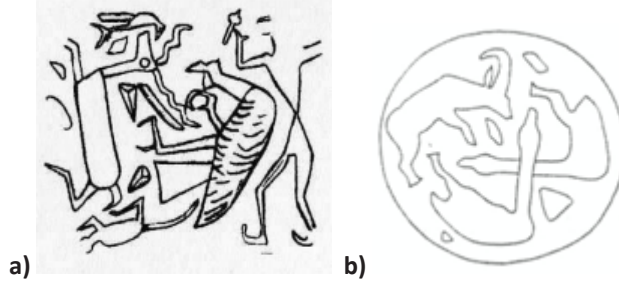
Resim 5: a) Tel Majnuna'dan MÖ 3900-3800 yıllarına ait ölü keçi ile beslenen boyunları birbirine çaprazlanmış akbabaların resmedildiği mühür baskısı, **b)** Tel Majnuna MÖ 3900-3800 yıllarına ait ölü hayvan üzerinde duran akbaba betimli mühür baskısı (McMahon, 2016: 172).

Ayrıca Tel Brak yerleşimindeki Tel Majnuna Höyüğünde ele geçen mühür ve mühür baskılarına bakıldığında, bunların neredeyse yarısını bir akbabanın profilden gösterildiği veya birden fazla akbabayı betimleyen örneklerin oluşturduğu görülmektedir. Bu örneklerden bazıları hayvan leşi üzerinde duran bir akbabayı temsil etmektedir. Geriye kalanların çoğunda akbabalar, bir keçi avlayan aslan ile akrep gibi hayvanların bulunduğu sahnelerde ikinci konumdadır. Adı geçen bu yırtıcı kuşa ait motifler, bir insan ve aslan mücadelesinin sahnelendiği mühürlerin yanı sıra şaman olduğu düşünülen figürlerle birlikte görülmektedir (**Resim 6a**). Ayrıca Tel Brak kazılarında insan-hayvan karışımı tasvirli mühür baskıları da ele geçmiştir. Şöyle ki bunlar üzerinde bir insanın başı, kolları ve bacakları ile muhtemelen akbaba olan bir yırtıcı kuşun gövdesi, kanatları ve kuyruk tüylerinin birlikte betimlendiği görülmektedir. Bunlar genellikle törensel bir nesne taşımakta olup birçoğunda insan başının altında kuş başı bulunmaktadır (McMahon, 2022: 234) (**Resim 6b**). Öte yandan buna dair başka örneklere, Mezopotamya'nın kuzeyindeki MÖ 4200-3600 yılları arasına tarihlendirilen Tepe Gavra'daki XI-X. tabakalar ile Arslantepe/Malatya gibi yerleşimlerde rastlanmıştır. Bunun yanı sıra Mezopotamya'nın güneyindeki Uruk, Habuba Kabira ve İran'daki Susa silindir mühürleri üzerinde akbabalar, keçi ve aslanlarla bir arada tasvir edilmiştir (McMahon, 2016: 175-176; Pittman, 2001: 417). Bunlara ek olarak Khirbat al-Fakhar/Hamoukar'da yürütülen kazı çalışmalarında ele geçen damga mührün yüzeyinde akbabanın ölü hayvan ya da insan vücut parçalarıyla çevrili alanda tasvir edildiği görülmektedir (Gibson, 2002: 30) (**Resim 6c**).

Resim 6: a) Tel Brak'ta ortaya çıkarılan Son Kalkolitik Dönem'e (MÖ 4200-3600) ait şaman ve akbaba motifli damga mühür ve çizimi (McMahon, 2016: 176), **b)** İnsan-kuş karışımı mühür baskısı (McMahon, 2022: 237), **c)** Tel Hamoukar'da ele geçmiş damga mührün çizimi (Gibson vd., 2002: 30).

Bazı araştırmacılar, boyunları birbirine çaprazlanmış akbaba kompozisyonunun Tel Brak gibi Kuzey Mezopotamya yerleşimlerinde ele geçen damga mühürler üzerinde görüldüğünü daha sonrasında güney bölgelere yayıldığını ifade etmektedirler. Zira Uruk Dönemi'nin sonlarına tarihlendirilen akbaba tasvirli silindir mühürler bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Bunların dışında Tel Kashkashok II ile Hacinebi Tepe gibi yerleşimler akbaba motifli eserlerin rastlandığı diğer yerlerdir. Ayrıca Hacinebi Tepe'nin Kalkolitik Dönem sonuna ait A Tabakasında yapılan çalışmalarda ele geçen bir damga mührün yüzeyinde akbaba, keçi ve şamanik insan tasviri görülmektedir. (**Resim 7a**) Aynı yerleşimin B1 Tabakasında bulunan bir başka damga mühür üzerinde de boyunları birbirine çaprazlanmış akbaba çifti yer almaktadır. Burada ele geçen mühürde, Tel Majnuna'daki damga mühürlerde olduğu gibi akbabalar ölü keçi üzerinde resmedilmiştir (Pittman, 2001: 46; McMahon, 2016: 175) (**Resim 7b**).

Resim 7: a) Hacinebi Tepe'de ele geçen üzeri şaman, akbaba ve keçi figürlü mührün çizimi. **b)** Hacinebi Tepe'deki B1 Tabakasında bulunan damga mührün çizimi (Pittman, 1999: 49).

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Son Kalkolitik Dönem mühür kalıntıları incelendiğinde akbaba betimlerinin çoğunlukla ölümlle bağlantılı tasvirlerde yer aldıkları anlaşılmaktadır. Zira Mezopotamya'da daha güçlü sembolik niteliklere sahip aslana ve diğer yırtıcılara karşı, akbabanın insanları öldüren veya herhangi bir hayvanı avlayan canlılardan olmadıkları görülmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere söz konusu leşçil yırtıcı bu kuş türünün o dönemlerde canlılar için tehdit oluşturmadığı, fakat çoğunlukla ölmüş hayvanların resmedildiği kompozisyonlarda yer aldığı gözlemlenmektedir. Nitekim yaşamın son bulması olarak tanımlanan bu tasvirlerde ölüm akbabalar ile sembolleştirilmiştir.

2. 1. Eski Mezopotamya'da Tunç Çağı'nda Öteki Dünya Sembolü Olarak Akbaba

Tarih öncesi dönemlerde başlayan yırtıcı kuş tasvir geleneğinin Kuzey ve Güney Mezopotamya'da MÖ 3. binyıldan sonra mühürler ile çeşitli arkeolojik buluntular üzerinde devam ettiği gözlemlenmektedir. Ancak bu döneme ait tasvirli eserler incelendiğinde söz konusu kuşlardan akbabanın çoğunlukla diğer hayvanların yer aldığı sahnelerde ikinci figür konumunda olduğu anlaşılmaktadır. Hatta Mezopotamya'nın tarihi dönemlerine ait sanat eserlerine bakıldığında ise akbabaların daha basit şekillerde betimlendikleri görülmektedir (McMahon, 2016: 177). Bunun yanı sıra Cemdet Nasr Dönemi'ne tarihlendirilen bir silindir mühür sahnesinde, akbaba olduğu anlaşılan iki büyük kuş betimi, diğer figürlere doğru kanatlarını kabartarak yürümektedir. Bununla birlikte steatit (sabuntaşı) bir kâsenin dış yüzeyinde aslanın bizona saldırdığı sahnede akbaba motifi de stilize biçimde işlenmiştir (Van Buren, 1939: 84). Nitekim avlanan aslanlar ile ölü hayvan etlerini yiyen akbabaların birlikteliği doğanın acımasız ve dehşet verici yönünü ortaya koymaktadır (Schroer, 2008: 1). Yine Sumer kenti Ur'da Cemdet Nasr Dönemi'ne tarihlendirilen sarı kireçtaşından yapılmış akbaba olduğu düşünülen bir kuş figürünü ele geçmiştir (Munn-Rankin, 1959: 20).

Ayrıca MÖ 3. binyıldan itibaren akbaba motiflerinin daha büyük ölçekli sanat eserlerinde, bilhassa kitlesel ölümlerin yaşandığı savaş sahnelerinde yer almaya başladığı görülmektedir. Bu bağlamda Sumer kabartmalarının eşsiz örneklerinden birisini temsil eden Girsu şehrinde ortaya çıkarılan "Akbabalar Steli" bunun en bilinenidir. Adı geçen stel üzerindeki kabartmada, Lagaş kralı Eanatum'un (yaklaşık MÖ 2450), komşusu Umma kentine karşı kazandığı zafer sahnesi betimlenmiştir. Dört bölüme ayrılan stelin arka yüzünde sağ üst alanda, anıta modern adını veren akbabalar gagalarında Umma'lı düşmanların kesik başlarını tutarken tasvir edilmişlerdir⁹ (**Resim 8**).

⁹ Oldukça kötü durumda olan Akbabalar Steli beyaz kireçtaşından yapılmış, tepesi yuvarlatılmış büyük, dikdörtgen bir levhadır. Yedi parçaya ayrılmış olan stelin parçalarının altısı 1880 yılı kazılarında Girsu kentinde bulunmuştur. Bölgedeki yağmalarda ele geçen yedinci parça ise, 1900 yılında British Müzesi tarafından satın alınmış ve daha sonra restorasyon için Louvre Müzesi'ne verilmiştir. Restore edilmiş haliyle stel 1,80 m yüksekliğinde, 1,30 m genişliğinde ve 0, 11 m kalınlığındadır. Hem metin hem de görsel olarak, ön ve arka yüzünde, Lagaş şehir devletinin

Daha açık bir ifadeyle Umma zaferinin, stelin üst kısmında ölü askerlerin cesetleriyle beslenen akbaba figürleriyle sembolize edildiği görülmektedir. Zira bu sanatsal geleneğin daha sonraki silindir mühürlerde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle diğer hayvan türlerine nazaran mühürler üzerinde oldukça az tasvir edilen akbabalar üç farklı kompozisyonda yer almışlardır. Buna göre akbabaların avına saldırırken veya zaferin habercisi olarak bir savaş arabasının önünde uçarken, hatta zaman zaman da çıplak tanrıça figürünün yanında dururken resmedildikleri gözlemlenmektedir (Van Buren, 1939: 84; Ward, 1902: 420).

Resim 8: Akbabalar Steli'nin arka yüzü, Akbabalar ve düşman başları, üst kısım detayı (Winter, 2010: 46).

Bunların yanı sıra Akad Devleti'nin kurucu kralı Sargon'un hükümdarlık yıllarına tarihlendirilen ve propaganda aracı olarak kullanılan Sargon Steli Eski Mezopotamya sanatının önemli eserlerinden birisidir. Stelin C yüzünde Sargon'un askeri seferleri resmedilirken, alt kısımda ise savaş sonrasında düşman cesetleri akbabalara ve köpeklere terk edilmiş şekilde betimlenmiştir. Güçlü bir etkiye sahip olan bu sahnede, akbabalar oldukça gerçekçi bir şekilde tasvir edilmiştir. Ayrıca sahnede bulunan köpeklerin¹⁰ ölen kişilerin uzuvlarını yemesi ve akbabanın insan bacağını koparması gibi detaylar stelin sanatsal değerini arttırmaktadır. Aynı zamanda yırtıcı kuşların farklı boyutlarda betimlenmesi, yani en küçük kuşların geride görülmesi gibi detaylar sahneye görsel derinlik katmaktadır (Nigro, 1998: 85-102) (**Resim 9**). Genel itibarıyla ideolojik bir mesaj içeren stel üzerindeki kabartmada hayvanlar tarafından parçalanmak ya da gömülmeden kalmak, tanrılar tarafından tamamen terk edilmek manasına gelmektedir. Stelden hareketle Akad Devleti Dönemi'nde siyasi propaganda aracı olarak görülen tasvir sanatında akbabaların, tabiatına uygun olarak ölümle ilgili sahnelerde resmedildikleri gözlemlenmektedir.

Resim 9: Günümüzde Louvre Müzesi'nde bulunan Sargon Steli'nin çizimi (Nigro, 1998: 97).

2. 2. Eski Mezopotamya'da Demir Çağı'nda Öteki Dünya Sembolü Olarak Akbaba

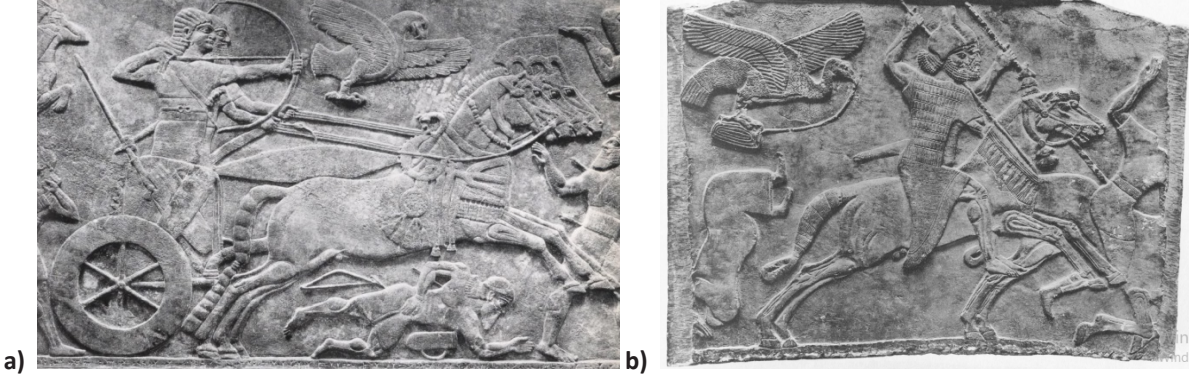
Mezopotamya stellerinde ve taş anıtlarında yaygın olarak tasvir edilen akbaba sürülerine Yeni Asur Devleti Dönemi kabartmalarında da rastlanmaktadır. Gerçekten kral II. Asurnasirpal'in (MÖ 883-858) Nimrud kenti Kuzeybatı Sarayı'nın taht odasındaki savaş betimlerinin yer aldığı kabartmalardan birinde gökyüzünde uçan bir akbaba görülmektedir. Hareketli bir şekilde resmedilen bu sahnede söz konusu yırtıcı kuş, yaralı bir düşmanı kovalayan savaş arabasındaki iki Asurlu askerinin hemen üzerinde muhtemelen savaş alanına doğru süzülmektedir (Collon, 1995: 136) (**Resim 10a**). Buna ek olarak Kuzeybatı Sarayı'nın B Odası'ndaki 3 ve 11 nolu panellerde

komşu Umma'ya karşı toprak ve su hakları konusunda uzun süredir devam eden anlaşmazlıklardan kaynaklanan bir savaşta kazandığı zaferi belgelemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz (Winter, 2010: 5, 11-12; Kuhrt, 2010: 46-47; Memiş, 2012: 49-50).

¹⁰ Soldaki köpeğin tasmalı olması, köpeklerin muhtemelen askeri seferlerde kullanılan evcil hayvanlar olduklarını göstermektedir.

akbabalar savaş alanında ölmek üzere olan ya da ölü düşman askerlerine saldırırken gösterilmektedir (Amin, 2017: 12). Bunun yanı sıra kral III. Tiglat-pilaser Dönemi'ne (MÖ 774-727) ait aşağıdaki kabartma düşmana hücum eden iki Asurlu süvari tarafından öldürülen kişinin üzerinde, pençelerinde ve gagasında ölü askerin iç organlarını taşıyan akbaba uçmaktadır (Van Dooren, 2011: 77) (**Resim 10b**).

Resim 10: a) Nimrud Kuzeybatı Sarayı'nda bulunan kabartma (Collon, 1995: 137), b) Yeni Asur kralı III. Tiglat-Pilaser Dönemi'ne ait kabartma (Van Dooren, 2011: 78).

Öte yandan MÖ 672 yılında kral Esarhaddon'un, Urakazabanu beyi Ramataya ile arasındaki veraset antlaşmasında belirlenen hükümlere uyulmaması durumunda: *"Tanrılar arasında en önde gelen Ninurta, acımasız okuyla seni düşürsün, tarlayı senin kanınla doldursun ve etinle akbaba ve kartalı beslesin."* ifadeleri yer almaktadır. Burada Esarhaddon'un antlaşmayı bozan kişinin Tanrı Ninurta tarafından cezalandırılması ve akbaba ile kartal gibi yırtıcı kuşlara yem olmasını yönünde beddualar içeren bir sözleşme maddesini ilave ettirdiği anlaşılmaktadır (Parpola ve Watanabe, 1988: 28; Ay Arçın, 2019: 513). Akabinde kral Asurbanipal'in (MÖ 668-627) Ninova'daki Güneybatı Sarayı'nın 33 numaralı odasında bulunan Til-Tuba Savaşı kabartmasının üst kısmında aralarında akbabaların da bulunduğu yırtıcı kuşlar ölü düşman askerlerinin cesetlerini yerken tasvir edilmektedir (Portuese, 2020: 121-122).

Ayrıca akbabaya ait tasvirler, Nimrud'daki "Yanık Saray" olarak isimlendirilen saray yapısında bulunan fildişi objeler üzerinde de yer almaktadır. Bunun yanı sıra Nimrud kentinin Kuzeybatı Sarayı'ndaki AB Odası olarak isimlendirilen alanda üzerinde hayvan tasvirlerinin sıralandığı bronz bir kâse bulunmuştur. Hafif yuvarlak tabanlı ve geniş kenarlara sahip kâsenin ağız ve kaide kısmında tahribat nedeniyle eksiklikler bulunmakla birlikte kâsenin ortasında lotus çiçeklerinden frizlerle çevrelenmiş bir motif görülmektedir. Bunun etrafında da domuz olduğu düşünülen kabarık tüylü ölü hayvanları parçalayan akbabalar resmedilmiştir. Kâsenin ağız kenarının hemen iç kısmında ise, daha fazla akbaba tasviri mevcuttur (Curtis ve Reade, 1995: 140) (**Resim 11**). Kâse üzerindeki betimlemelerden anlaşılacağı üzere akbabalar doğalarına uygun olarak ölü hayvanlarla beslenmektedirler.

Resim 11: Nimrud'daki Kuzeybatı Sarayı'ndaki AB Odası'nda bulunan üzeri tasvirli bronz kâse (Curtis ve Reade, 1995: 140).

Bunların yanı sıra leşle beslendiği bilinen akbaların bu yönü ölümle ilişkilendirilmesindeki en önemli özelliğini oluşturmaktadır. Eski Çağ toplumlarının birçoğu akbabalardan korkmakla birlikte bu kanatlı yırtıcılara karşı saygı ve hayranlık duymuşlardır. Öyle ki Eski İran'da Zerdüştlük dininde cenaze törenlerinde ölümler dağların zirvelerine veya "dakhma"¹¹ adı verilen özel olarak oluşturulmuş kulelerinin üstüne yerleştirilmiştir. Böylece akbaba, karga ve kuzgun gibi leşçiller tarafından cesetlerin etlerinin kemiklerden arındırılması sağlanmış olup önemli bir dini ritüel gerçekleştirilmektedir (Van Dooren, 2011: 9-12; Peters ve Schmidt, 2004: 214). Nitekim İran'da 20. yüzyıla kadar sürdürülen dakhma geleneği Hindistan'ın bazı bölgelerinde halen devam etmektedir.

3. SONUÇ

Paleolitik Dönem'den itibaren insan evrendeki hayvanları yakından gözlemlemiş, onların bazılarının sembolik gücünden faydalanmış ve onlara zihin dünyasında derin manalar yüklemiştir. Zira hayatın kaçınılmaz gerçeği olan ölüm hadisesini ve sonrasını anlamlandırma arayışındaki insan, gündelik yaşamında sıklıkla karşılaştığı hayvanların karakteristik özelliklerini yorumlama yöntemine başvurmuştur. Bu bağlamda içerisinde bulunulan yaşamın son bulması ve diğer bir aleme geçiş eşiği olan ölüm olgusunun ifadesinde akbabaya simgesel anlamlar yüklenmiştir. Özellikle güçlü ve iri yapılı akbabanın, leşlerle beslenme alışkanlığı insanların dikkatini çekmiş ve böylece ona ölüm ya da öteki dünya ile ilgili doğaüstü güçler atfedilmiştir. Dolayısıyla akbaba, tarih öncesi dönemlerden günümüze dek çeşitli toplumların kültüründe, inancında ve ölü gömme ritüellerinde öteki dünya ve yeniden dirilişin metaforik aktarımında önemli bir yere sahip olmuştur.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Eski Yakın Doğu coğrafyasının Prehistorik Dönemi'ne ait çeşitli yerleşimlerinde yürütülen kazı çalışmaları neticesinde öteki dünyayla ilişkili akbaba ile ilgili bol miktarda arkeo-faunal veriye ulaşılmıştır. Söz konusu kuşun tüy, pençe, kanat ve kemiklerinin ölüm ve öte dünyayla bağlantılı ritüellerde kullanıldığı düşünülmektedir. Bununla birlikte tarih öncesi dönemlerde özellikle Neolitik Dönem'den itibaren akbaba figürünün yoğun bir şekilde görsel malzemelerde yer almaya başladığı anlaşılmaktadır. Ancak Tunç Çağı'na gelindiğinde ise tam tersi bir durumla karşılaşmıştır. Şöyle ki önceki dönemlerde yoğun olarak görülen bu figürün Tunç Çağı Mezopotamya'sının hem çivi yazılı kaynaklarında hem de sanatında yoğun bir şekilde görülmesi beklenirken her iki grupta bir düşüş yaşanmıştır. Akabinde Demir Çağı'yla birlikte yazılı ve görsel kaynaklarda tekrardan daha fazla yer almaya başlamıştır. Nitekim Tunç Çağı'ndaki düşüşün Mezopotamya coğrafyasındaki yaşanan göç hareketleri, kültür değişimlerinden kaynaklanabileceği, Demir Çağı'ndaki artışında yapılan askeri seferlerle bağlantılı olduğu söylenebilir. Genel itibarıyla ele geçen akbaba tasvirli eserler irdelendiğinde bu yırtıcı kuş türünün tarih öncesi dönemlerden itibaren Mezopotamya ve çevresinde yaşamış insanların imge dünyasında önemli yer edindiği anlaşılmaktadır. Öyle ki yazılı ve arkeolojik kaynaklar akbabanın doğal rolüyle bağlantılı olarak ölmüş hayvanlarla veya savaş temalı kompozisyonlarda resmedildiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu yırtıcı kuşun ölüm, parçalanma, şiddet ve savaş sonrası durum gibi olumsuz bir çağrışıma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda modern toplumların kültürlerinde ölümle bağdaştırılan akbaba imgesinin izlerinin oldukça eskilere dayandığını söylemek mümkündür.

¹¹ Zerdüştlükteki "dakhma" kelimesi, mezar anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bozkırda yaşayan halkların ruhlarının ölüm sonrasında oyuk, karanlık çukur manasında kalacakları yeri tanımlamak için kullanılmıştır. Diğer yandan sessizlik kuleleri olarak da adlandırılmıştır. Zerdüştlükte herhangi biri öldüğünde ceset alınıp yüksek bir tepe ya da kayanın üzerinde bulunan yere getirilmektedir. Cesedin etlerinin yırtıcı hayvanlar tarafından yenilmesi sağlandıktan sonra kemikleri toplanıp merkezi bir kuyuya konulmakta ve orada toz oluncaya kadar bekletilmektedir. Zerdüşst öğretisine göre cesetler kutsal kabul edilen su, toprak ve ateşe temas etmemiş, dolayısıyla onları kirletmemiş sayılmaktadır (Korkmaz, 2004: 53; Yıkmaç, 2017: 153-154).

KAYNAKÇA

- Amin, O. S. M. (2017). "Wall Reliefs: Ashurnasirpal II's War Scenes at the British Museum", *Ancient History Encyclopedia*, 1-18.
- Andreoni, M. (2016). "Vultures: Exegesis of a Symbol", *Journal of Ancient History and Archaeology*, 3/4, 1-9.
- Arnott, W.G. (2007). *Birds in the Ancient World From A to Z*, Routledge, London and New York.
- Ay-Arçın, Ş. (2019) "Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen/İşşūru "Kuş" ve Sembolizmi Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarih Okulu Dergisi*, XXXIX, 483-527.
- Bayat, F. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Black, J. George, A., Postgate, N. (2000). *A Concise Dictionary of Akkadian, 2nd printing*, Harrossowitz Verlag, Wiesbaden.
- Bottero, J. (2020). *Gilgamiş Destanı, Ölmek İstemeyen Büyük İnsan*, (Çev: O. Suda), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- CAD Z, (1998). *The Assyrian Dictionary Volume 21-Z*, (Ed: L. Oppenheim vd.), The Oriental Institute, Chicago, Illinois, USA.
- Caletti, C.C. (2020). "Göbekli Tepe and the Sites around the Urfa Plain (SE Turkey): Recent Discoveries and New Interpretations", *Asia Anteriore Antica. Journal of Ancient Near Eastern Cultures*, 95-123.
- Collins, A. (2014). *Göbekli Tepe ve Tanrıların Doğuşu*, (Çev. L. Tonguç Basmacı), Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Collon, D. (1995). *Ancient Near Eastern Art*, University of California Press, Los Angeles.
- Curtis, J.E. Reade J.E. (Ed.), (1995). *Art and Empire Treasures From Assyria in the British Museum*, British Museum Press, London.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm: İlk Ekrime Teknikleri*, (Çev: İ. Birkan), İmge Kitabevi, Ankara.
- Gibson, M., A. al-Azm, C. Reichel, et.al., (2002). "Hamoukar: A Summary of Three Seasons of Excavation", *Akkadica*, 123/ 1, 11-34.
- Gimbutas, M. (1989). *The Language of the Goddess*, Harper & Row, San Francisco.
- Gourichon, L. (2002). "Birds Remains from Jerf el Ahmar, A PPN Site in Northern Syria With Special Reference to the Griffon Vulture (*Gyps fulvus*)" *Archaeozoology of the Near East V, Groningen*, The Netherlands, 138-154.
- Hodder, I. (2009). "An Archaeological Response", *Paléorient*, 35/1, 109-111.
- Kersten, A.M.P. (1991). "Birds from the Palaeolithic Rock Shelter of Ksar 'Akil, Lebanon", *Paléorient*, 17/2, 99-116.
- Kılıç, Y., Eser, E. (2019). "Göbekli Tepe D Tapınağı Dikilitaş Betimlemeleri ile Sümer Mit Anlatıları Arasındaki Benzerlikler", *Doç. Dr. Samira Kortantamer Armağanı*, (Ed. A. M. Ağır ve A. Özturhan) Çizgi Kitabevi, Konya, 357-376.
- Korkmaz, E. (2004). *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Kozłowski, S. K. (1989). "Nemrik 9, a PPN Neolithic Site in Northern Iraq", *Paléorient*, 15/1, 25-31.
- Köroğlu, K. (2006). *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kuhrt, A. (2010). *Eski Çağ'da Yakınoğu (MÖ 3000-330) Cilt 1*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Lewis, S., L. L. Jones, (2018). *The Culture of Animals in Antiquity*, Routledge, London and New York.
- Litcher, C. (2018). "Neolitik Dönemde Anadolu'da Ölüm", *Aktüel Arkeoloji*, 63, 24-35.
- Martin, L., Edwards, Y., & Garrard, A. (2013). "Broad Spectrum or Specialised Activity? Birds and Tortoises at the Epipalaeolithic Site of Wadi Jilat 22 in the Eastern Jordan Steppe", *Antiquity*, 87/337, 649-665.
- Mellaart, J. (1967). *Çatal Hüyük, A Neolithic Town in Anatolia*, McGraw-Hill, New York.
- Memiş, E. (2012). *Eski Çağ'da Mezopotamya En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğunun Yıkılışına Kadar*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- McMahon, A. (2016). "The Encultured Vulture: Late Chalcolithic Sealing Images and the Challenges of Urbanism in 4 th MBC Northern Mesopotamia", *Paléorient*, 42/1, 169-183.
- McMahon, A. (2022). "Composite Human-Animal Figures In Early Urban Northern Mesopotamia: Shamans or Images Of Resistance?", *Oxford Journal of Archaeology*, 41/3, 230-251.
- Munn-Rankin, J.M. (1959). "Ancient Near Eastern Seals in the Fitzwilliam Museum, Cambridge", *Iraq*, 21/1, 20-37.

- Nigro, L. (1998). "The Two Steles of Sargon: Iconology and Visual Propaganda at the Beginning of Royal Akkadian Relief", *Iraq*, 60, 85-102.
- Ogada, D.L., Keesing, F., Virani, M.Z. (2011). "Dropping Dead: Causes and Consequences of Vulture Population Declines Worldwide", *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1-15.
- Parpola, S., Watanabe, K. (1988). *Neo Assyrian Treaties and Loyalty Oaths, State Archives of Assyria Vol. 2*, Helsinki University Press, Helsinki.
- Peters, J., Schmidt, K. (2004). Animals in the Symbolic Word of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, South-Eastern Turkey: A Preliminary Assessment", *Anthropozoologica*, 39/1, 179-218.
- Pittman, H. (1999). "Administrative Evidence from Hacinebi Tepe: an Essay on the Local and the Colonial", *Paléorient*, 25/1, 43-50.
- Pittman, H. (2001). "Mesopotamian Intra-regional Relations Reflected Through Glyptic Evidence in the Late Chalcolithic 1-5 Periods", *Uruk Mesopotamia and Its Neighbors. Cross-Cultural Interactions in the Era of State Formation*, (Ed: M. S. Rothman), School of American Research Press, New Mexico, 403-443.
- Portuese, L. (2020). "Live and Live Images: Metaphor and Interpictoriality in Neo-Assyrian Art", *Researching Metaphor in the Ancient Near East*, (Ed: M. Pallavidini ve L. Portuese), Harrassowitz Verlag, 115-139.
- Schmidt, K. (2010). "Göbekli Tepe the Stone Age Sanctuaries, New Results of Ongoing Excavation With a Special Focus on Sculptures and High Reliefs", *Documenta Praehistorica*, XXXVII, 239-256.
- Schroer, S. (2008). "Vulture", *Iconography of Deities and Demons: Electronic Pre-Publication*, s. 1-4.
- Sonmez, F., Nart, S. (2022). "Antropomorfizm: Kavramın Tarihi, Teoriler ve Tüketici Davranışları Bağlamında Bir Literatür İncelemesi", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2, 580-613.
- Strika, F. I. (1983). "Prehistoric Roots: Continuity in the Images and Rituals of the Great Goddess Cult in the Near East", *Rivista Degli Studi Orientali*, 57, 1-41.
- Tekin, H. (2019). "Domuztepe 2018 Kazılarının İlk Ön Raporu", *41. Kazı Sonuçları Toplantısı, C.2, Diyarbakır*, 277-292.
- Van Buren, E. D. (1939). *The Fauna of Ancient Mesopotamia as Represented in Art*, Pontificum Institutum Biblicum, Roma.
- Van Dooren, T. (2011). *Vulture*, Reaktion Books, London.
- Yıkılmaz, Y. (2017). "Ruhun Yeniden Dirilmesi Unsuru Üzerinden Zerdüştlük-Yahudilik Etkileşimi", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 149-158.
- Ward, W. H. (1902). *The Seal Cylinders of Western Asia*, Carnegie Institution of Washington, Philadelphia.
- Winter, I. J. (2010). "Chapter Sixteen After the Battle is Over: The Stele of the Vultures and the Beginning of Historical Narrative in the Art of the Ancient Near East", *On Art in the Ancient Near East, Cilt 2, From the Third Millennium BCE*, Brill, Leiden-Boston, 3-51.

İnternet Kaynakları

- <https://arkeofili.com/gobeklitepe-ve-karahantepede-gercek-boyutlu-heykeller-bulundu/> (30.09.2023)
- <https://arkeofili.com/catalhoyukte-akbaba-penceli-mezarda-trepanasyon-ornegi/> (31.12.2023)
- <https://arkeofili.com/karahantepede-rituellere-dair-yeni-bulgular-ortaya-cikarildi/> (05.11.2024)

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).